

LA VUS DE L'INSÜBRIA

fundaa in del 2004

Seves e ul busch de la memoria

Intervista per ul noster giurnal al Max Fratter de Le-gambient de Séves sö la "questiun diusina".

Ul sciur Fratter l'ha faa tanci stüdi e aprufundiment a pruposit de quel disaster ch'è, a squas 30 agn, de distanza proum a vidè se la situaziun l'è suta cuntrol e 'se pö sücet amò.

1) *Sciur Fratter, la prima roba: se l'è sucedüü verament quel brüt di lì?*

R: Ul 10 de lüj del 1976 de l'icmesa de Meda, un stabiliment chimich de pruprietà de la mültinaziunala svizzera Givaudan, del grüp de la Hoffman La Roche, ul s'cepass de la valvula de sicürezza duvüü al cress senza cuntrol de la temperadüra denter in del reatur del re-part B, l'ha cumpurtaa un föraüscida de una nigula che la gh'era denter, tra i olter cumpunent, una percentüal de diusina sustanza ciamada anca TCDD.

La prema reaziun de part de la gent l'è stada quela de cercà da capi la serietà de l'incident perchè, giamò di prem di, i direttur del stabiliment de Meda han cercaa de dagh minga trop valor a quel che l'era sücess. I sindich di do paes püssee interessaa, Francesch Rocca de Seves e Fabrizi Malgrati de Meda, han emetüü i prem urdinanz per difend la salut despö cinq di de l'incident, invece la Givaudan la ametüü uficialment che gh'era diussina in de la nigula dumà ul 19 de lüi del 1976, anca se le saveva che de segür, de l'11 de lüi che gh'era diussina in mezz ai olter sustanz inquinant.

Se ghe tacum la che la prema evacuaziun l'è stada ul 26 de lüi del 1976 (sedes di despö de l'incident!), l'è ciar che olter che a vurè savè la verità gh'è stada la rabia e ul smariment per i repost mia sincer e per la poca ciarezza di uturitá talian specialment de la Regiun Lumbardia che la gestii de sübet la

süta a pag.3

MELESPINTE

De la bassa, i gran stori de un mund penin

De quand che "La Vus" la végn föra gh'hem semper avüü el piase de fá la recensiu de 'n laurà nòf de 'n quai artista insübrich. Hem parlaa del Magni, di F.b.a., del De Sfroos e, i ültim rivaa in la fameia, hin i "Melespinte". El nom l'è particular, e dedree gh'è 'na storia lünga de cüntà sü. El nòf CD "Grandi storie di un piccolo mondo" el merita de segür l'atenziun di passiuu. Tra sunurità che i van del folk al reagge senza desmentegà el rock, Benetti e soci parlen del mund induè ch'hin vegnüü grand, un mund pien de persunagg baloss e balengh ma in fund mai catif. Un mund ch'el cambia ma ch'el perd mia la süa identità anca quand, al ristarant, te tuca duperà i bachet al post di furcelin (it.: forchette). La band l'è de prema scerna e i testi hin squas tücc in insübrich. Un laurà fess interesant e 'na furnaziun che la pudarà fa di bei rob in di di a vegn. Innanz iscee!

www.melespinte.it

El Tsunami. Tücc adess sann se'l vör di despö de quel che l'è sucedüü in del Süd Est Asiatic. Pudevum prevedel? Fursi, ma l'è mancada la voluntà pulitega.

In del 1960 un tsunami l'ha culpü el Cile, el Giapun, i Hawaii e i Filipin e l'ha faa migliaia de mort. Quel tsu-

El Tsunami vest di scienziaa

nami lì l'è staa caüsa de un teremot de magnitüd 9,5, el püssee gross mai registraa di scienziaa. Despö che l'è succedüü, tücc i paes de l'Ucean Pacific gh'shin dutaa de strüment per misürà i teremot in fund al mar.

Ma cume mai el süced un tsunami?

Tücc el mund l'è spartii in zol tetonich che se bogien e se sfregghen l'un contra l'oltra. I sit induè che i zol se scuntren hin i "fagli tetonich". In de l'Ucean At-

lantich gh'hem una faglia che la se slarga de ann in ann e, dai e dai, la cascia luntan l'Amerega de l'Africa.

In del Pacificgh, invece, ghe n'hem un'oltra che la se scurcia. L'è una faglia fess lünga che la va de l'Alaska a la California al Cile e che se bogia contra a la zola pacifega. I dü zol se scuntren: vüna la va de süra e l'oltra la va de suta al fundal marin fin denter in de la tera per almanch 700 Km de profundità.

I fagli tetonich hin cumpagn de dü paret de rocia che sfregghen l'un contra l'oltra, se rüzzen (it.: *si spingono*) per diversi ann, fintanta che la rocia la se s'cepa, e gh'è un teremot. I rocc fan cumpagn de quand che vörum s'cepà un bastun de legn: gh'hem de sfurzas perchè el se s'cepa minga sübit dumà a piegal, ma gh'hem de sùta fin a quand ch'el se riva al pünt de s'cepadüra. Quand ch'el bastun el se

süta a pag.3

Svizzera - La Landsgemeinde: storia de 'na demucrazia diretta

La Landsgemeinde l'è vüna di prim furn de demucrazia diretta. Una vöлта l'ann, in primavera i citadit del cantun se reünissen tücc in sü la piazza püblica per vutà sü i rob che hin de fá in de l'ann che vegn.

L'assemblea l'è ciamada "Landsgemeinde" e l'è la massima auturità legislativa e puletega in del Cantun: la pö decid in sü tüt, anca e suratüt sura i legg. Gh'è minga tanta bürocrazia, perchè el popul ch'insci el tegn fort in di man i redin del puter e el se fa minga sburlegià de una quai fürberia puletega. El popul, defat, el vuta per alzada de la man de drita püblicament e ugnidün el pö di la propria upiniun del palcu. El vutu l'è minga segret, perchè ugnidün el gh'ha de vess respunsabil di sò scelt e el gh'ha de difendi in facia a i olter. Gh'è la respunsa-

bilità di propi scelt, ch'è gh'hin no di personn che gh'han pagüra de difend i propi idej e la propria libertà, minga cume da nüm induè che la gent decid a segunda de quel che ghe dis la televisiu. La libertà l'è minga dumà un dirit, ma l'è un duver de cunquistà, perchè l'è minga facil vess omen liber, quand se cumprend no de vess s'ciav de la televisiu, del folbal, de la glu-

balizzaziun, de 'na società senza valor che sentum pü nosta e de 'na scöla che la insegna dumà a vess bravi bürocrat.

Incö la Landsgemeinde la se reüniss dumà in dü Cantun de la Cunfederaziun Elvetega: l'Apenzel Intern e Glaruna.

süta a pag.2

Popui del mund

- I tanci lengui del Piemunt
- Sota el ciel de l'Irlanda
- La Landsgemeinde

PAGINA 2

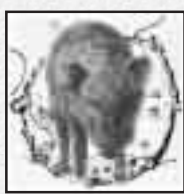
Terza

- Filusufia: la ricerca del Socrat
- Diussina: 29 agn fa el disaster de Seves

PAGINA 3

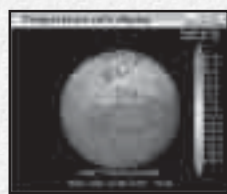
Insübria

- I urigin celtegh de Milan
- Paroi insübrich
- Furnel insübrich

PAGINA 4

Scienza e tenulugia

- I cambiament climatic de la tera.
- La fantascienza del Poul Anderson - 2° part

PAGINA 5

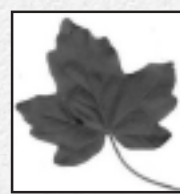
Temp liber

- Bressa, zità de storia e de art.
- Phisching: i gabul del cumercc letronigh.

PAGINA 6

Ambient

- I piant a la radis
- La sequoia del Washington
- Dossier: el Radon

PAGINA 7

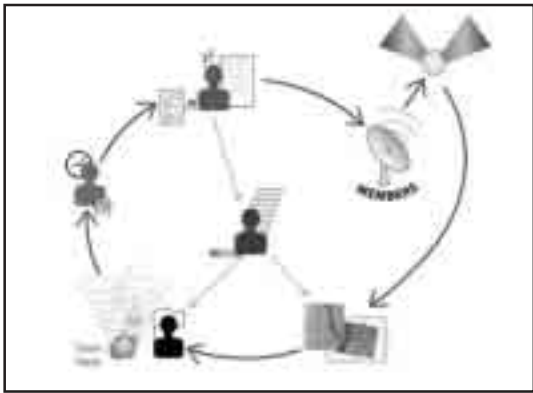
El Tsunami vest di scienziaa

süta de pag. 1

s'cepa, el deslibera energia. L'energia desliberada la va a finì in di tap (it.: *scheggie*) de legn che salten de tücc i part, e despö i dü toch del bastun s'cepaa tur-nen anmo drizz.

Per i fagli tetonich succed istess. Süten a rüzzass l'una cuntra l'oltra per tanci agn fin a quand che

l'energia l'è assee per spustà i dü paret e s'cepà i rocc. L'energia muntunada (it.: *accumulata*) per diversi agn se deslibera in poch segund e insci vegnen i disaster. L'energia del s'cepament di rocc la se prupaga in und

de materia e, in del mar, travers und de acqua. L'altezza de l'onda (del fundal uceanich a la süperfis del mar) l'è 'na buna misüra de l'ampiezza de l'energia desliberada del teremot. Quand che l'onda l'è in mezz al mar, el fundal l'è fund, e alura se ved minga un'onda granda. Una volta che la s'è inviada, l'onda la gh'ha semper la medema energia e l'altezza de l'onda l'è semper quela. Quand che el fundal l'è bass, e l'onda la vé arent a la costa, se ved un'onda volta anca una quai desina de meter. Quand che un'onda insci la riva in sü la costa, la fà el disaster ch'emm vist a dicember.

✓ *S'hem de fà per preveni?*

Gh'hem de met di strüment de misüraziun di teremot sura i fagli in fund al mar, cumpagn de quel ch'han giamò faa i popui che viven denanz al Pacifegh in di agn '60 del secul passaa. La tenulugia l'è veggia, e la custa minga tant e se capiss no perchè nissün l'ha pensaa de fà vergot.

✓ *Perchè met sistema de misüraziun di teremot?*

Dumà cun una registraziun custanta per tantu temp puderissim capì quant ch'el manca prima che la faglia la se möva de bot. Sedenò puderissim minga savè quanta energia l'è adree a muntunass in di fagli, e sem minga bun de di quand che succedarà el disaster. Chì gh'è minga de dumandass SE el po vess ch'el succederà, ma QUAND che el succederà.

✓ *Se pö minga muniturà i moviment di fagli del spazzi?*

Pürtrop no. Incö gh'hem minga di sund spaziai insci precis de misüra di spustament de'n quai centimeter o de milimeter: el Sistema de Pusiziunament Glubal (GPS) gh'ha dumà una precisiun de un quai meter al massim. De surapiö (it.: *inoltre*) i sund spaziai pöden minga muniturà tücc el di l'istess pünt de la Tera, e men amò se'l

pünt l'è suta al mar. Per tegni suta control un teremot gh'hem de vegh sia di misüraziun precis (almanch un quai centimeter) sia di temp slüngaa de misüraziun (almanch un quai agn). La suluziun l'è

dumà quela de met di sund robotegh in fund al mar arent (it.: *vicino*) ai fagli tetonich, in maniera de visà la populaziun se succed un quai tsunami. Anca insci el sariss minga pussibil salvà tücc, ma l'è dumà un sistema de alarm per scapà in temp. I und marin del tsunami se prupaghen anca a 1000 chilometer a l'ura. El sistema d'alarm el pö vess bun dumà per chi che vif luntan del center de l'event sismich. Presempi se vegn un teremot fess gross in Grecia in de l'Adriatic, Brindes l'è spaciada, Venexia invece, che l'è almanch a 1000 chilometer de distanza, gh'ha almanch un'ura per sgumbrà la zità.

Incö i sistema satelitar servissen dumà per el muniturag di disaster giamò succedüü e per urganizzà i sucurs. L'Agensia Spaziala Eürupea (ESA) l'ha gh'haa giamò de un quai agn un sistema de sund spaziai per vütà i sucucidur. Ch'el sistema chì l'è giamò staa duperaa cun sücess per l'eruziun de l'Etna per vegh una cartena precisa de induè che la lava la vegneva giò; per l'incendi in Pruvenza in del 2003 per smurzà i fögh e per salvà i gent intrapulaa dent in del busch; per el teremot de Bam in Iran in del 2004; per vidè induè che eren i profughi del Darfür; e anca per el disaster del Süd Est Asiatic. Insci, el di despö del disaster, la pruteziun civil la saveva giamò l'entità de quel che l'era succedüü e la gh'aveva giamò in di man i cartin di sit culpui püsse dürament.

Angiul Verunes

29 agn fa el disater de Seves

süta de pag. 1

situaziun de emergenza.

2) *E l'è sudisfaa de cume l'è nada despö? L'è stada fada giüstisia?*

R: Rispondi a sta tua questiun cunt tri dat: ul 13, ul 15 e ul 16 de magg 2004 quand hem faa vidè ul Percurs de la Memoria al Busch di Quercc, ul DVD cunt i articui del Curier de la Sira, ul video ch'hem faa hin staa l'ucasiun per 'na discussiun tra la gent e per nün i "tri di de la memoria" hin staa punt da partensa per fà sì che Seves el pöda vegnì ul post simbolich per difend l'ambient minga dumà per nün che vivum chì tütt i di ma per tüta Europa. L'è stada fada giüstisia alura?

Per quel che intendum nün per "risarciment" a la gent te pödi di de si, propi cunt i tri agn del Punt de la Memoria, per quel che riguarda i rop giüdiziari l'è amò tüsscoss in bal.

3) *Ghe saran di cunseguenz per la salut di gent de Seves e di paes lé arent?*

R: Gh'hin minga di dati precis. Tra i programa operatif giamò faa e cuurdiinaa da l'Ufizzi Special per Seves giamò in del 1977 quel principal l'è staa quel sanita-

ri. I strütür e i istitüt sanitari hin partii cunt un pian sanitari de control di person suget o a ris'c, per ul control de la difusiun di malatii tra i gent e per i ricerch de laboratori sura i efet de la diusina.

Specialment han faa di stüdi per i efet che soltaven fö sübit o de lé a 'n quai di per la pel, i funziun riprudentif, i malfurmaziun cungenit, i alteraziun crumusomich, la funziun del fidich, ul metabolismu di gras, ul sistema nervus periferich, ul sistema imünitari. In ültim han faa di stüdi sura i cunseguenz a poca e a lunga distanza: mortalità e tumor. La cunferma analitica che gh'era diusina in del sangh de la gent püssee espota le gh'è stada dumà a parti dal 1987, quant di profesur merican han truaa un sistema per misüra la diusina in del sangh. Despö ch'hin pasaa vündes agn, hin riesii istess, vist che i campion de sangh di gent, esaminaa in del 1976, eren staa cunservaa giazzaa in de l'Uspedal de Dés.

L'è sta scuvert che, per i prem agn despö l'incident, a Seves hin nasüü pussee tusan che bagai.

Per quel ch'el riguarda i tumor l'è minga pussibil di nagot de segur.

Ul dutur Mocarelli a bun cünt, anca mò in cö, el seguiss e el cuurdiina i studi su la salut in de l'Uspedal de Dés.

4) *La questiun ambientala l'è a post adess?*

R: Dal 1976, vif a Seves, el vör di catà föra de vegh püssee cuscienza di valor ambientai. Cuscienza che l'ha faa recüperà i teren degradaa e la valorizzà quei püssee bei.

De quela roba chì, incö gh'hem testimonianz ambientai e social: la Fopa del Runchet, teren vert lassaa nà a la malura e recüperaa di ambientalista de Seves, ul Parch di Gruan, "nasüü" propi in del 1976, ul Busch del Biulé, e i cà storich de Seves.

Nel 2000 i paes de Seves, Meda, Cesan e Dés han scumenciaa ul process de Agenda 21 Lucal cunt la custituziun del Forum e l'Agensia Intercumunala per ul desvilüp sustenibil.

I ültim control in del Busch di Quercc han minga truaa inquinament.

5) *Despö de la storia de Seves l'è cambiaa un quei cos per la "sicürezza ambientala" in del mund?*

R: Segür, despö l'esperienza de Seves gh'è staa un prucec che obliga tücc a cuntrolà per legg i funt de inquinament. De fat, do diretif de l'Europa sura l'inquinament indüstriel se ciamen "Diretiva Seves". Seves l'è diventada un simbol mundial per la difesa de l'ambient.

6) *La vicenda "diussina" a distanza de trent'agn l'è finida?*

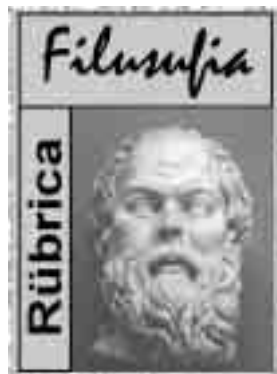
R: L'incident del 10 de lüi del 1976 l'haa traa a l'ari la vida de tanci person. Ul paes l'è restaa insemma. I omen e i don han traa in pee cumittat, grüp e assuciazion. Una part impurtanta ghe l'han vüda i Paröchi del post, i assuciazion (un slogan l'era "Seves la vida le va innanz"), i vuluntari, ul Cumittat Scientifich Popular...

Cume cuntent su i giornai de adess, in amò avert i questiun giüdiziari cunt la Givaudan per i risarciment ma incö Seves l'è un paes vif, ch'el cress, e ch'el müda....

Ul Busch di Quercc l'è staa recugnusüü parch natüral de impurtansa naziunala e i 11 cartelun del percurs de la memoria in süi so sentee vören regurdà la storia de l'incident, di cunseguenz, ma anca di rop nof che in vegnüü föra cul temp.

La bunifica l'han minga fada dumà i scavadur, ma specialment i gent ch'han reagii al dagn e che viven amò incö in de la süa tera de lur finalment a post.

Intervista del Pier Vila

La ricerca del Socrat

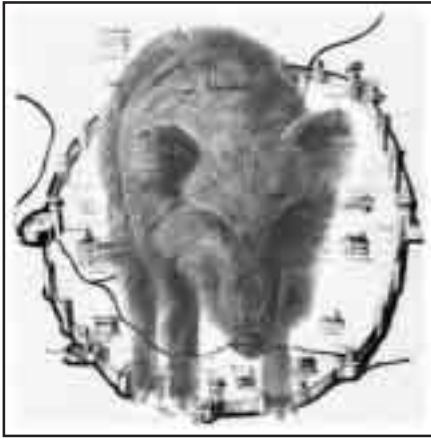
La cunfütaziun la te fa vedè che chel che l'è 'dree a parlat insemma el sa propi de negot. Me se fa a rüa a sta gianda? Segund Socrat ghe se rüa cunt i ciamat (it.:

ziun la vüta a pürificass. Na vé föra l'apuria o situaziun senza scamp. Iscee però l'è pussibil metess 'dree a cercà di olter strad per rüa a la verità. E chesta ché l'è l'art de la maieutica, che l'è cumpagn del mestee di cumaaire e la fa nas el savè che gh'hem denter de nüm. Sichè, per fà el bé, l'è necessari savè cumè fal: de conseguenza la virtù l'è scienza.

Ce che sa cusa l'è el bé, el pö piö refüdass de fal, e chesta ché l'è 'na furma de eudemunismu che la gh'ha de mira la cuntentezza, perché la cunsent de fà sö el cünt di dagn e di piassè de ogni aziun. Socrat el dis de minga vegh 'stu savè (perciò el ghe cor adree) e che la virtù l'è vüna sula: catà fö bé e mà. Ma se l'è iscee gh'è 'n oltra conseguenza: nissün el fa voluntariament el mà. Se 'l la fà l'è perché la scunfund cunt el ben, e alura, l'è propi necessari liberass de l'erur. 'Ndagh adree al ben l'è ciapas cüra de l'anima per tüta la vida; iscee el filosof el gh'ha mia pagüra gnà de la mort.

Bress Malighet

domande) e i respost: la ciamada sö de lüü l'è: se l'è? El se straca mai de ciamà se l'è el curasg, la giüstizia, la sagèzza... Iscee la ricerca l'è insemma etega e logich-linguistega. Fà 'sti ciamat el vör dé trüa la definiziun di rob in quistion, che la ciapi denter töcc i cas particular. Aristotel la vedarà cumè ricerca de l'üniversal in del camp d'idei e di problema murai. Nissün l'è bun de respund cunt furma a la ciamada: se l'è? perché de spess i ghe da 'na definiziun de la roba particulara, che però l'è minga buna per töcc i cas; iscee la cunfütaziun la fa capé cumè i sies busiard i respost. L'efèt l'è chel de 'na scurlida, ma, se acetada, la cunfütä-

STORIA: I URIGIN CELTEGH DEL NOST MILAN

Sura la storia de la fundaziun del nost Milan, o mei cugnusüü in de l'antichità cume "Medhelan", se ne senten de tücc i culur, minga ültima la sua urigin rumana!

Bun, pödum di che l'è minga vera: Milan l'è staa fundaa di antigh pupulaziun celtegh ciamaa "Insüber", che eren giamò stanziata sül terituori lumbard, prima de la vegnuda de l'imperadur ruman Giulio Cesare. L'è lü medesim ch'el scrisöl sò "De Bello Gallico" che el vilagg de Medhelan (perché se tratava nunamò de 'na zità cumpagna de cume la intendum nün) l'era la capital de tüta la Galia Cisalpina e che tüt i tribü celtegh la cunsideraven la capital "maxima"; el diseva anca che l'era stada fundada giamò de temp prima del Cesare propi di Insüber, vüna di tribü püssee grand e impurtant de tüta la Galia Cisalpina.

La data de la fundaziun l'è minga quela che tüt i olter creden de savè, (IV° sec. prima de Crist), ma l'è püssee vègia: gh'hem de purtala almanch al VII° sec. p.d.C. cume ch'el dis vün di püssee impurtant storegh "Tito Livio". Segund quèst chì, Milàn l'è staa fundaa, quand che de sura a Ruma regnava el Tarquinio Prisco (616-579 p.d.C.).

Una tribü de la Galia Transalpina, de nom Insüber, l'ha ciapaa la strada di valich alpin e quand che s'è incurgiüda ch'el teritori in due che ghe passaven el se ciamaa "Insübria", han cunsideraa el nòm de bun auspicci.

Insci el re Beluves el gh'ha ciamaa ai sò i Drüid de fà una preghiera ai Dei per savè in che sit tra in pé el vilagg. I Dei gh'han mandaa gio un segnal suta i sembianz de una "scrofa semilanüda" bianca cumpagn de

un pürsel del busch. I Drüid l'han cunsideraa un segn magich ch'el vegniva di Dei, perchè el bianch l'è el simbol del candur. Insci gh'hin naa adree fina d'una scesa de biancuspìn e chì han piantaa una preia e intorna han scumenciaa a trà in pé una cinta e, lé de föra, han faa sù el sò vilagg.

El legn de biancuspìn l'era la rappresentaziun de la Dea Belisama e del Diu Belenus.

Han ciamaa el vilagg "Medhelan" ch'el vör di minga "in mèzz a la pianüra", ma "santüari de mezz", in d'ün sit cunsiderà sacher per la presenza d'un laghet de acqua neta: i strad ciamaa Pantanu e Laghetu fan memoria de la presenza de lur.

Passaa un quai secul traa in pé sù un santüari in unur de la Dea Belisama cunt di insègn d'òr che i Insüber cunt la vegnuda di ruman, han traa gio e scundüü in di muntagn. Gh'è de savè che i Insüber cumpagn de tücc i olter celtegh, faseven minga i rob insci cume vegnen: quand che gh'eren de trà in pé di vilagg o di templi, cunsideraven la pusiziun geografega, la presenza di particular curent energetegh, el vess arent di funt sacher e l'alineament cunt di aster particular o element del terituri cunsideraa significatif.

Tüt quest perché el vilagg el gh'era de rappresentà un center d'equilibri intra el Ciel e la Tera, in d'una perfeta armonia.

Amò incö se pöden vidè di segn particular de l'urigin celtegh de Milan.

Sura de tüt el simbol de la "scrofa semilanüta", che la se pö vidè in del pasquee (it.: piazza) di Mercant, vün di simbol püssee antigh del nost Milàn.

Pö gh'è la rugura che l'era la pianta püssee magiga di Drüid. La se ved anca in sù la manzina del purtun del Dom, quand che l'è minga vert.

Denter al Dom in sül plafun de dritta se pöden vidè

tanci bei "triskel", el simbol püssee impurtant di celtegh, ch'el rapresenta el percurs ch'el Suu el fa in de l'ann ma anca el spirit e el ciclu de la Vida di omen. Minga ültim gh'è la preia ch'el San Barnaba l'ha dupe-
raa per evangelizà i gent de Milan.

L'è una preia antiga e fess impurtanta per el pupul Celtegh di Insüber, perché la rapresenta cunt i sò 13 ragg el calendari lüni-sular e anca la röda de la Vida. L'è anca quest un simbol sular del Diu Belenus. Se conta sù che I Drüid i eren intorna a la preia per celebrà un ritüal celtegh, quand che l'è rivaa el San Barnaba. La se trata de la preia del famus, per i milanès, "trede-sin de marz", e la se tröva in de la gesa de Santa Maria de la Passiun.

Ma l'è minga finida chì... nün sütem a fà di ricerch sura el nost Milàn celtegh perché sem segür che 'na zità la pö scund di segret suta i sò fundament, ch'hinn li anmò che spèten de vess scuvert.

Assuciazion Celtegh Medelhan
Innamuraa de Milan

Bibliografia:

- "Storie" - Polibio (200 a.C.)
- "Storie" - Posidonio (150 a.C.)
- "Geographia" - Strabone (64 a.C.)
- "Biblioteca storica" - Diodoro il Siculo (60 a.C.)
- "Storia di Roma dalla fondazione" - Tito Livio (59 a.C. - 17 a.C.)
- "De Bello Gallico" - Giulio Cesare (44 a.C.)
- "De Magnalibus Mediolani" - Bonvesin de la Riva (1288 d.C.)

EL FURNÈL INSÜBRICH

STRACOT OROBICH
del Bress Malighet
Rizzèta per quatèr persón

✓ Necessari: ün tòch de carni de manz (scamun) de vòt èti prèssapoch; 'na scaia de furmai grana (gr. 20); mez etu de büter; dü föi de öres; vén bianch sech; dü cügian de oli; sal; pever in gran.

✓ Preparaziun:

met la carni a frècc in d' üna cassiröla uvala e versagh sura l'oli e el büter a fioch, salà e masnagh sura al mumént 'na bèla mansciada de pever. Cascià denter i föi de öres e la scaia de grana.

Quatà la casiröla cunt un pés sura al cuerc de manera che el vapur el vüti a smuresinà la carni. Dent per dent girà el stracot e per minga fal tacà giò sbrufal cunt un pitinin de ven e bagnal cunt la sò pucia. Fa cös adasi e dervé fö poch la casiröla. Trà in taula cun la pulenta dopu 2 ur.

Buna paciada!

MARMELADA DE SAMBÜCH
de la Giüsina

✓ Preparaziun:

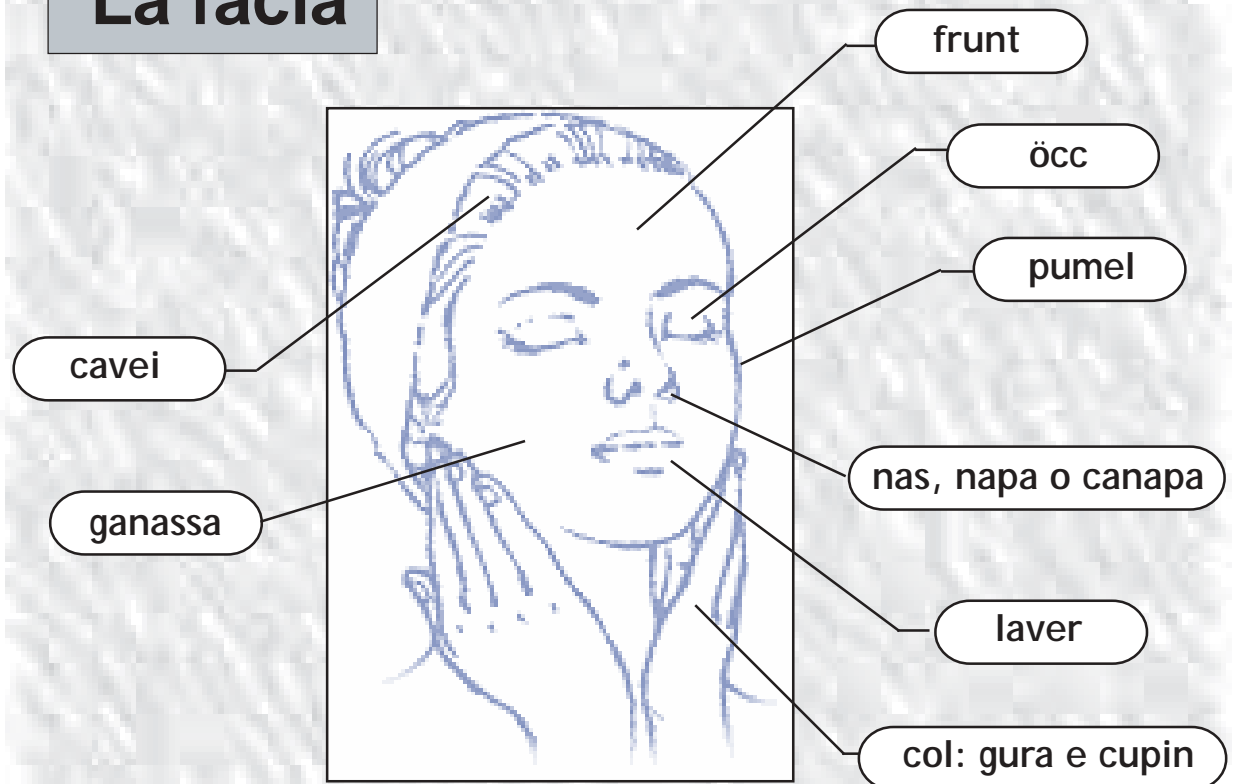
sgranà i früt, mundai e casciai denter in d'una pignata de azzar cunt un poo de süch de limun e 'n cügiaa de zücher. Lassaa pussaa per tüta la nocc.

Fa böi per un quart d'ura e despö passaa al cribi (it.: setaccio). Pesà el süch che l'è vegnüü föra e trà denter in sema 700g de zücher per 1 kg de süch. Passà amò la pignata sura el föch e sùta a fa cöss a föch bass senza desmentegass de rügà dent per dent.

Lassà ch'el liquid el vegna püssee spess (it.: denso), ghe vören almanch 2 o 3 ur de cutüra, e per capi quand che sem rivaa al punt giüst l'è asse pugià gio 'na cugialada de marmelada söl cügiaa.

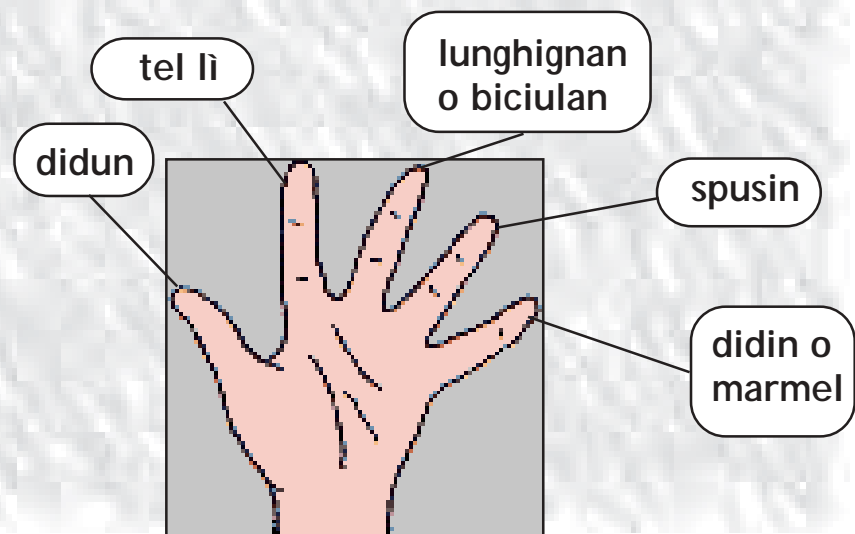
Paroi Insübrich

La facia

La man

üngia=unghia
üngg=unghie
ussit=falangi
did=dita
grassel=polpastrello
dessuravia=dorso della mano

CLIMA - La temperadüra de la tera la cressarà? L'è minga dii.

El clima l'è adree a cambià. I scienziaa disen che la temperadüra media glubala de la Tera l'è adree a cress: un po' per culpa de l'om e un po' per culpa de la natura. Vör di che farà püssee cald? L'è minga dii e gnanca per tücc i cantun. Spiegum.

El clima l'è una roba cumplicada e per descrivel gh'hem de tegnì a ment tüsscoss: la circolaziun atmosferica e i curen di ocean; la presenza de la vegetaziun, di camp cultivaa, di omen e pö di variaziun de la radiaziun sular, de la pulvra di vulcan e de la cumpusiziun chimega de l'aria. Se mudificum vün de 'sti fatur, tücc i olter cambien de cunsegüenza e el clima el se mudifiga. Se pö minga müdà 'na roba e lassà invariada l'oltra. Presempi se i omen süten a descargà gas inquinant in atmosfera, alura se mudifiga la cumpusiziun chimega de l'aria, la radiaziun sular che incid in sü la tera la cambia, e a la fin la se mudifiga anca la circolaziun di curen oceanich. Gh'hin minga dumà fatur terester e üman, ma anca fatur astronomic: el suu el se sposta denter in de la nosta galassia e l'è anca pussibil che certi glaciaziun sien duvüü a'n passagg arent o 'diritüra denter a un cantun frecc del spazzi. El suu gh'ha un ciclu de iradiaziun de 11 agn, tant che gh'hin period de bassa attività alternaa a period de grossa attività. Stüdi recent iputizzen che ghe sien anca cicli sular che se verifichen periodicament ogni centenara o migliaia de agn.

Per capì un quai cos, i scienziaa gh'han de cumpurtass cumpagn di detectiv de pulizia e, per scernì ch'hin i respunsabil di cambiament climatic, gh'han de analizzà i segn che i han lassaa in del passaa. Per capì el present gh'han de stüdià el passaa del clima terester. Com'è che fan a capì come che l'era el clima de la Tera centenara, migliaia o miliun de agn fà? Gh'han minga la machina del temp. Gh'hin però metodi indiret: presempi, la nef la se deposita in sül giazz in strati vün de sura l'olter, agn despö agn. Se vem in de la Gröen-

landia o in Antartich e scavum de suta al giazz, alura püssee che vem in bass e püssee che vardum indree in del temp. Oltra manera indireta l'è quela de tegnì cunt di cerc cuncentrich del cress di piant, che dipenden furtemment del clima.

S'han truaa i scienziaa? Che giamò in del passaa el clima l'è cambiata, anca de pressa: gh'hin staa di period particolarment cold, següii di period frecc, anca in di epoch recent. Presempi in de la volta Età de Mezz gh'è staa un period particolarment cald e la Gröenlandia, che l'era püssee libera de giazz rispet al di d'incö, l'era stada culunizzata di vichingh. In del 1400 invece el clima l'è cambiata de bot: el giazz del Polu Nord l'è rivaa fina al mar e i vichingh s'hin ritiraa. Vers el 1600 gh'è staa un alter period parti-

cularment frecc, tant che l'acqua del Tamis a Lundra la gelava e i giazz di Alp, in inverna, rivaven fina squas a la pianüra padana. Ma alura, s'el clima el cambia de per lü, cusa l'è che gh'entra l'om? Gh'entra! Mai in del passaa gh'è staa un cress insci gross de gas sèra (anidrid carbonega, metan e gas inquinant) in atmosfera, e mai l'è succedüü per insci tanci secul (hin giamò tri secul de l'inizi del l'indüstria). La Tera l'è abitàda anca a gross imissiun in atmosfera de gas di erüziun vulcanich, ma hin semper staa episodi isulaa e cun efet che düraven dumà per un quai agn; pö l'atmosfera la se ri-equilibrava e tüt turnava a post.

Adess l'è anmò insci? Forsi no. Se succedarà? Se sà nò: i scienziaa hin amò adree a stüdià e simülà. Simülà cusè? Prima de tüt se partiss di mudel matematich e pö se simüla el clima, de quel passaa fina a quel del di d'incö. I simülaziun hin prugrama infurmategh che tagnen cunt de tücc i dati che gh'hem. L'è un lavorà gross e servissen tanci urdinadur. Se te vöret te pòdet vütà

anca ti, partecipand al prugrama BOINC <http://climateprediction.net>. In prataga te gh'heet de instalà un prugrama che fünziuna cumpagn de un protegg-scherm de l'urdinadur: se cunnet a internet, scarega el pachet de dati che gh'ha de analizzà, e pö el ghe rimanda indree tüt de per lü e ti te gh'hee dumà de lassà pezz (*it. acceso*) l'urdinadur.

I scienziaa han simülaa, per adess, dü scenari pussibil per el duman e in tücc e dü truen che la temperadüra la cress, ma i efet pudarann vess diferent. In del prim cas i giazz del Polu Süd se deslenguerann e el level di ocean el cressarà de diversi meter. Vör di che tanci cantun custier sarann quataa de l'acqua.

In del secund cas invece el clima se riscaldarà semper, ma l'acqua in de l'emisferu nord la diventarà püssee salada, i curen oceanich se invertissarann e se fermerà la curen del Gulf, tant che el Polu Nord se sfregiarà e in Europa vegnarà un'epuca glaciala cun un clima cumpagn di step siberian de incö. O trop cald o trop frecc: se sà non anmò. Perchè se cugnuss non

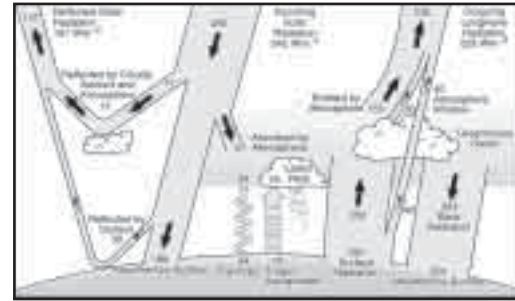
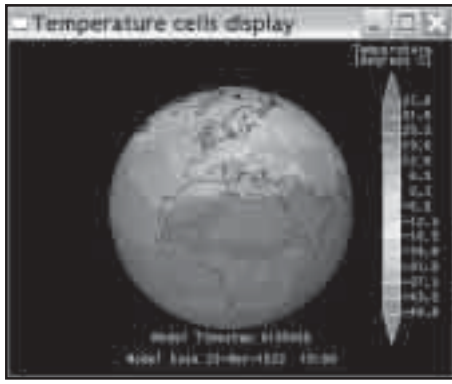
anmò cusa l'è che ghe sarà in del duman? El problema principal l'è de scernì quant'è che l'intervent di omen cunta in sü la crescita de la temperadüra rispet ai fatur natürai giamò present in del passaa.

L'om cunta: sì, anca tant forsi, ma quant de precis? E pö: podum mudifigà i sba-

gli ch'hem faa in del passaa? Quant temp ghe metearà la Tera per turnà a pòst? La Tera puderà turnà a pòst, o hem sbagliaa insci tant de vegh cumprumess per semper i equilibri natürai?

I problema hin amò senza risposta, ma i scienziaa hin dree a capì. Nün gh'hem de savè dumà che in del passaa hem sbagliaa e sütum a sbagliaà amò incö. I equilibri de la Tera hin forsi püssee fragil de quel che se pensava e sarà minga facil capi come e suratüt SE sarà pussibil fà un quai cos.

Angiul Verunes

La fantascienza del Poul Anderson - seconda part

El Poul Anderson el se considerava "cunservatur liberal", in realtà in di sò stori de lü gh'è de spess la critega a l'incunsistenza di ideulugii pulitegh sia de dritta che de manzina. Presempi, in del racunt "I ultem eroi", che l'è ambientaa despö de 'na guera atomega, gh'è un vilagg induè che la gent la se interessa dumà di sò rob lucai che tücc capissen e hin bun de decid, ma gh'hin dü vecc irriducibil, dü fossil del passaa. Vün l'è el barba (*it.: zio*) Jim, repüblican, fissaa cunt l'"american way of life", el capitalism, l'iniziativa privada; l'olter l'è l'Henry Miller, el cumpagn, semper prunt a sustegnì idej rivuluziunari e coletivistic. I omen del vilagg capissen nò i dü vecc, che a la fin se eliminan de per lur l'un contra l'olter.

Olter persunagg del Poul spieghen che i ideulugii che un temp pudeven anca vess bun, cun el temp se s'cleutizzzen, e anca paes ilüminaa de ideai, a la fin diventen tiranii. El Poul invita a cristallizzass minga in sü i ideulugii, e sustegn che anca l'impurtanza de turnà padrun a cà propia gh'ha de vess semper tegnüda luntana del germe di ideulugii. Turnà padrun a cà nosta, per el Poul vör anca di turnà a la nosta tera, anzi de turnà a vess part de la tera. In "Burineri (*it.: tempesta*) de Mezza Estaa" la Tera medema la ciapa personalità e la se suleva in favur del re de l'Inghiltera e di sò gent de lü respetus di tradiziun, contra el Cromwell e la sò burghesia indüstriala de lü che sfruten tüsscoss senza tegnì de cunt el patrimoni ambiental.

El vör minga di però che l'Anderson sia un ambientalista "tout court". In d'una serie de stori l'imagina un mund inter de gent e de storia che se dislungen in di secui: i Maurai, discendent di antigh pulinesian che despö de 'na guera atomega diventen el popul duminant de la tera grazie a una tenulugia respetusa de l'ambient e a 'na cultüra piena de tradiziun lucai. Hin i Maurai che porten amò la civiltà in di ter imbarbarii del Nord America. L'Anderson el manca mai de irunia. Cun el temp i Maurai diventen altezzus. "Pesc anmò: ipocrit" -cum-

pagn de come i definiss vün di persunagg Maurai ch'el vif a la fin de l'imper in decadenza, el filosof Carelo Keajimu- "Tüt quel che un temp l'era ben, adess l'hem müdaa in d'un idul, e insci hem lassaa vegn marsc.

Cun la pretesa de preservà la diversità cultürala hem cercaa de cungelà tücc i razz, in furmi che, a la mei, eren balengh ma a la pesc, grutesch e anacrunism periculus. Cun la pretesa de preservà l'eculugia hem fermaa la cursa a i stel".

Tüt quest perchè la gent l'è stada minga buna de interpretà el present e la s'è cuntentada de vif in sü i spal di miti del passaa, e hin pü staa bun de vess debun (*it.: davvero*) padrun di propi scelt e di stòp. El Poul l'era un persunagg singular ch'el partecipava anca insemma a la sò fameia, fina al 2001 quand che l'ha lassaa per semper la Tera, a revisitaziun mediuevai cun el nòm de Sir Béla de la Marca Orientala. L'era passiuana de düel e de armi mediuevai, e de fat, in di sò stori, gh'hin de spess descriziun precis e pien de particular di batai cumpagn de quei mediuevai.

L'irunia de l'Anderson la riva al sò massim in "Crüsada Spaziala" induè che i omen de ier divent alien, e i alien de duman diventen omen de incö. In prataga un rosc (*it.: gruppo*) de alien el sbarca in sü la Tera in del 1345, i d'un vilagg de l'Inghiltera, e pröven a cunquistà la Tera cumpagn de come ch'han semper faa sura tücc i olter pianeta del sò Imper de lur. I alien pensen de vess superiur cultüralment e tenulugicament avanzaa e che'el sia assee de fà stremi i abitant de la Tera cunt un culp de s'ciop e a fà sparì in d'un böt un omen del vilagg.

Ghe và minga ben, perchè se tröven denanz el Sir Roger de Tourneville che l'è adree a inviass per la guera contra i frances cun i sò suldaa de lü. Al prim culp, i omen partissen a la carega contra i alien de pel blü credend che füdessen diavul e in d'un bot cun i frecc e i armi mediuevai i fan föra tücc men vün. La vittoria l'è insci svelta e tücc hin insci esaltaa de vegh sterminaa

i diavul, che una vòlta savüü el puter destrüttiv de l'astronav de l'ültem alien scampaa, el sir Roger decid de cargà tücc el vilagg: omen, donn e besti vari in su la nav spaziala e parti contra la Francia e, despö, nà a liberà Gerüsalem di infedei. El pian el riess nò perchè l'alien, l'ünegh che l'è bun de pilutà la nav, tradiss la fidücia del sir Roger, e l'astronav la partiss per el pianeta mader insemma a tücc el gibileri de üman. L'irunia l'è minga dumà quela che i alien se credeven cunquistadur süper-tecnologeigh, che vegnen cunquistaa a la fin de la stòria de 'n rosc de gent mediuevala che la gh'eva nient, via de la libertà. I omen mediuevai riessen anca a dessedà i popui giamò cunquistaa di alien blü, ch'even perdüü el spirit combatif de cumandà a cà propia e difend, anca cun la bataia, la propria tera e la propria gent. Irunia dupia, perchè a la fin de la storia, despö de 'n quai secul, quand che la Tera

l'è vegnüda legenda tra i popui de la galassia, l'ariva finalment un'astronav di terester. I terester che riven hin süper-tecnologeigh, mundialist, civilizzaa, fess laici, fin squas a l'ateism, cumpagn de come che eren i alien blü del passaa, e propi cumpagn de l'umanità del di de incö. I omen se troven spaesaa e imbarazzaa in del vidè che el mudel vincent in de la galassia l'è propi quel ch'hemm abandunaa a la fin del Mediuev. Impagabil!

Desmenteghem nò ch'el Poul Anderson l'era anca un fisegh, e el faseva part de quel'ambient de scritur fantascientifegh cumpagn de l'Isaac Asimov e del Frank Herbert, bun de imaginà di mund intreggh basaa sura ipotesi scientificament acetabil: la gravità, l'atmosfera, nòf tenulugii e viagg spaziali. El Poul l'è staa apprezzaa de tücc i scritür de fantascienza e de fantasy, e l'è vün de qui classic imperdibil per chi che ghe pias el gener de l'Asimov o del Tolkien. Ghe n'è amò bisògn de gent buna de vardà al futür per interpretà quel che l'è dree a succed incö in del mund.

Angiul Verunes

ZITA': LA STORIA E L'ART DE BRESSA

Pugiada süra i culin ai pè di Prealp, Bressa la se presenta cume 'na zità fess bela circondada da 'n paesacc particular che l'esalta la beleza de la zità.

Bressa l'è 'na zità sugunda, despö Milan, per la pupulazion e el sò desvilüp ecunomich de lé; 'sti element vegne del fat ch'el 50% de la pupulazion la fa atività industriai.

Defat, Bressa l'è 'na zità moderna e semper adree a cress, ma, in del stess temp, l'è piena de impurtant over del passa.

La zità, ciamada Brixia, l'è stada fundada di Gall nel VI sec. i.C.; l'è stada la sed del dücaa lungubard e, püssee in là, l'ha difendüü i liber istituzion cumünai.

Despö de 'na lunga cuntesa intra i Viscont e Venexia, Bressa l'è pasada in di man venezian che l'han fada cress suta el prufil ecunomich ma anca cume pupulazion.

Indel Risurgiment i hen scuminciaa i lot cuntra i Austriaci che i gh'han faa ciapaa el nom de "Leonessa d'Italia".

SAN FRANCESCH D'ASSISI:

√ Indué: cuntrada San Francesch.

Cumpless del '200 cunt ampliament del '300-'400 (capel laterai, presbiteri e chioster).

De l'edifizzi originari resten la faciada rumanech-gotica a capana in medun (it.: mattone), e la paret ucidental.

El campanin (de la fin del '200) el gh'ha bifur rumanech e, püssee sura, gotich (del prim '300): in particular sceni del Giüdizzi universal, 'na Pietà d'ispiraziun grutesca, 'na scöla de teulugia che la regorda l'atività d'insegnament di fraa, rosc de Angel e Sant.

Gh'hin anca pitur del Moretto e del Romanino, e anca del Pietro Rosa, Francesco di Prato da Caravaggio, Pietro Avogrado, Pier Maria Bagnadore, Angelo Pagnia, Francesco Maffei, Ottavio Amiconi, Pietro Ricchi numinaa "il Lucchese" e del Giuseppe Tortelli.

Fess bel l'altar magiur in marmu (1480 circa), atribui al Tamagnino da Purlezza. L'absid puligunal ad umbrela (Antonio Zurlengo, 1493) cunt afresch de l'inizi del '500, prubabilment del brescian Andrea Brembo. El coro de 22 stall de legn, cunt intarsi geumetrich a la certusina, l'è l'ovra prubabilment del Filippo Maroni de Suresina (1493).

La capela de l'Imaculada, al center de la navata de

manzina, cunt la balaüstra de marmu pulicruma, l'è la püssee granda.

Afrescada dal Giambattista Sassi e Antonio Cucchi despö del rifaciment setecentesch, l'è aredata cunt stal intarsiaa dal Virchi (1548-53). In d'un oltra capela gh'è la taula del Crucifiss, preziosa tela lumbarda del 1350 denter a 'na curnis del '600.

Del chioster gotich-lumbard in cot e preia (1393), ovra del maester cumacin Guglielmo Frizioni da Campione, se riva a la sala capitulara, cunt el plafun (it.: soffitto) cumpost da vòt fes (it.: spicchi) in furma de stela, indue salten fö resti di afresch del '300-'500. De la sacrestia se passa nel chiustrin de la Madona ('400).

DOM VECC:

√ Indué: pasquee Paul VI.

L'è ciamaa anca 'Rutunda': del 1100 a stem (it.: circa), l'è el magiur templi rumanech circular esistent, traa in pe in medun di maester cumacini.

Nel '400 l'absid l'è staa slungaa e afiancaa de dü capel. In del sec. XVI l'è stada verta 'na porta giò in bas al campanin che l'ha indebulii la struttura e la fada che l'è birlada gio in del 1708.

El purtal in cot su la manzina l'è staa dervüü in del '300, quand giamò l'inalzament del pasquee l'eva saraa i olter port. Inde l'ingress gh'è el monument sepolcral al Berardo Maggi (prim '300), in marmu ross, esem-

pi de scultüra rumanica.

In del deambulatori süd gh'è el munüment sepolcral del vescuf Balduino Lambertini de Bulugna (1349), del Bonino da Campione. Indel transet, sota el paviment, se truyen toch musivi dela vegia basilica (sec.VI) e de 'n impiant termal rumanich; in de la part centrala afresch del segund '200; nel brasc de drita 'na tela granda del Francesch Maffei, cunt el campanin prem del crol.

In di capel over del Gerolamo Romanino, del Moretto, del Palma il Giovane, del Grazio Cossali, de l'Antonio Gandino.

L'altar magiur l'è del '300. I stall del cor i hen de l'Antonio da Suresina (1522) e l'orghen l'è del Giangiacomo Antenati (1536), rimanegiaa del Serassi. In de la capela di Cruss Sant l'è cüstodii in 'na casafort el tesor: la teca di Spin Sant, Stauroteca (sec. XI), Crus de Camp (o de l'Orifiamma, sec. XII, che l'era tirada sü sura el Carocc) ma anca la Teca e el Reliquiari de la Santa Crus. El tesor l'è tiraa fö per el püblich l'ültem venardi de marz e el 14 setember denter al Dom Nöf.

La Cripta del San Filastrio l'è de la primitiva basilica del sec. VIII. Nel deambulatori nord gh'è l'arca del vescuf Domenico de Domenici (1478); nela capela la pala del Pietro Marone, suta la volta a crus (segn de afresch storich) la preia tumbala de l'Aurelio Duranti (1451).

Irena Anghileri

L'internet

AMMASCIATA cume el dis el titul l'è un periodich de fat e pensee. La rivista l'è tüta scrivüda in napuletan. La lengua partenuepa la pö pugias, al di d'incö, süra di iniziatiif de prema qualità. www.ammasciata.org

LIMBASARDA: i studius de la lengua sarda, l'è mia 'na nuità, hin semper staa fess impegnaa per la tüta de la lengua. Tra i tanci sit che pödef truà sura l'internet hem cataa fö www.limbararda.org

ISTITUT CULTURAL LADIN: l'è un sit fess interessant ch'el fà vidè l'atività de l'istitut per la difesa de la lengua ladina. De visità anca per capi l'evoluziun de 'na lengua cumpagna de la nosta. www.istladin.net

"Phising": fà balà l'öcc o la ciavada l'è servida

Despö di magagn del prim mument el pareva ch'el cumercc letronegh l'eva ciapaa la strada buna. La fidücia di personn l'era dree a cress e i servizzi on-line di banch, de cumpra-vendita s'hin desvilüpa fina a rivà a vess, a poch a poch, part di abitudin de miliun de person in tüt el mund, e anca in Insübria.

Però l'è semper restaa a cuà suta a la scendra el dübi: ma a duperà la mè carta de credit, e lassà i mè dati in d'ün sit internet, gh'è da fidass? E se fin a l'ann passaa la respo-

sta la pudeva vess "sì" (almanch per i püssee important sucietà de e-commerce), al di d'incö la situaziun la s'è fess cumplicada. La tenulugia de sicürezza la s'è specializzada in di camp de la crittografia per evità che quai vün el pöda legg i infurmaziun che vegnen mandà del computer de cà fina al server (el computer de la sucietà de e-commerce). E quest el saria segür (anca se la sicürezza al cent per cent la esist no).

Purtrop, i cyber-lader hin riesii a truà 'na manera per passaa anca el püssee fort di sistema de sicürezza. Han pensaa che se te pödet minga catà föra i infurmaziun del server (che l'è prutet), l'è assee fa pressiuun sura a l'anel püssee mol de la cadena: i utilizzadur. El SPAM, i messagg de posta letronega minga vurüda, l'è staa duperà in passaa per inviaa miliun de messagg de reclame, virus, ecc.

Adess, el suced semper püssee de spess che se tröven in de la casela de posta di messagg che parissen nurmai, seri, che te visen de on quai problema sura a on tò cunt in banca, o che gh'è de bisogn de rinuà i tò infurmaziun de pagament. Se una persona la ricef un messagg elaburaa, ch'el par propi quel che riva de solit, ad esempi da la sò banca de lü, el se fida.

La sequenza l'è insci: el riva un messagg ch'el gh'ha per ugett "Verifica del tuo account", cunt un culegament de duvrà per cascì denter de nöf i tò dati persunai. El sit che te se presenta d'innanz el pariss propi quel uficial, la tua fidücia l'è amò volta, e se fà minga atenzion a tücc i particular. Te se presenta un bel modulo da cumpilà: met denter el tò nom, el tò cugnom, l'adress, el nümer de la carta de credit, la scadenza, ... el giöch l'è faa. La tua identità eletronega l'è stada rubada, senza gnanca incorges.

Quel model de trüfa ch'è l'è ciamaa "phising" (fishing=pescà). A vegnen tirà in pè di

Un para de regul cuntra el "phising"

- Verifega che in de la bara di adress el se ved el dumini de la sucietà de e-commerce che l'è coinvolta, se de no, mei fermass sübit.
- Tücc i sit de cumercc eletronegh duperen el protocol sicur HTTPS quand gh'è 'na trasmissiun de dati persunai. Verifega che in de la bara de l'adress se ved <https://> e che ghe sia el lüchet in de la bara de stat (se te gh'heet l'Internet Explorer).
- Atenziun che in di versiun püssee sufistegaa la bara de l'adress la pö vess manipulada per scund la trufa.
- Verifega ch'el link che te gh'heet in di "Favoriti" l'è minga staa müdaa.
- Fides mai: de spess stì sitt ch'è, anca se graficament hin istess de quei uficiali, te ciamen men infurmaziun del solit, anca perché püssee temp che l'utilizzadur el ghe duperà a cascì denter i dati, i prubabilità de capi ch'el sit l'è fals cres-sen.

sit futucopia per imbruià i utilizzadur püssee distrat. Fina al mes de Marz 2005 hin sta individüaa domilacinqcent sit futucopia e tücc i di vegnen mandà in gir per internet miliun de messagg de SPAM che fan de esca. El 5% de tücc i messagg che riven, riessen a purtà a termin la truffa. I sucietà püssee culpü del "phising" hin i banch, i sit de pagament on-line cumpagn del PayPal, e del e-Bay (el sit di ast sura a l'internet).

I sit futucopia se möven de spess e la sò vida media de lur la va de un minim de 3 di a un massim de 30 di. Ultimament, l'è pussibil ch'el sit se instala sura i machin di utilizzadur (minga dumà in di server) e quest el fa vegni semper püssee impetata sarà sü i sit futucopia. I sucietà püssee culpü s'hin mettüü in sema e han furmaa o spunsurizzaa di grüp de ricerca e munituragg. El püssee impurtant l'è el Anti-Phising working Group (APWG). Del febrar 2005 l'è staa anca traa in pè un sistema de nutifica e segnalaziun automatega supportaa da Microsoft, E-Bay e Visa, che te pödet vidè in sul sit : www.phishreport.net.

Cunt un nivel de crescita del 10% de sit futucopia nöf tücc i mes, a met i dati persunai sura l'internet gh'è amò de fà balà l'öcc.

Paul Puzzö

L'asèr

Acer campestre L.

(Lumb.: rompich – agher – opol)

L'asèr l'è 'na pianta a föia pendént che la rüa ai dés metèr de altèzza.

I föi, a furma de pè de anidra, hin largh dudès ghèi e taià fö in cinch part dinciaa; la püssee grossa l'è chela in mez, menter chei de banda hin penét. Hin de 'n culur verd cargaa sura e ciar sota, indue 'draa ai gnervadür i parèn de velöö.

I fiur (mas'c e femèn) hin penét e de 'n bianch verdesin. El fröt l'è fa de 'na cuvìa de granei cunt i al bütaa giò, rispèt ai oltèr qualità de asèr, che invèci gh'i han piö o menu inclinaa.

L'asèr el crès del mar a la muntagna e tanci i la pianta giò 'me pal de vit.

In medesena se duperà la pèl, che in primavera la se destaca di ramèt giuèn, la se fa secà al suu e la se cunserva in di scartuzzèi.

Ö Principi ativ: tanini, fitusteròl, 'lantina, colina.

De la linfa primaverila de l'asèr se cava fö 'na qualità de zücher, che in piö de vèss dulz, l'è anca rinfrescant.

La pèl de l'asèr l'è astringent; se se vör bef el decot se na cascèn denter 3 gram in 100 ml. de aqua (2/3 tazen al dé), se de no, per impach, 5 gram in 100 ml. de aqua, pö se pucia dent la garza de tegnè söi part interessaa per quindès minöt. Na mansciada de pèl in de l'aqua del bagn l'è l'ideal per la pel delicada.

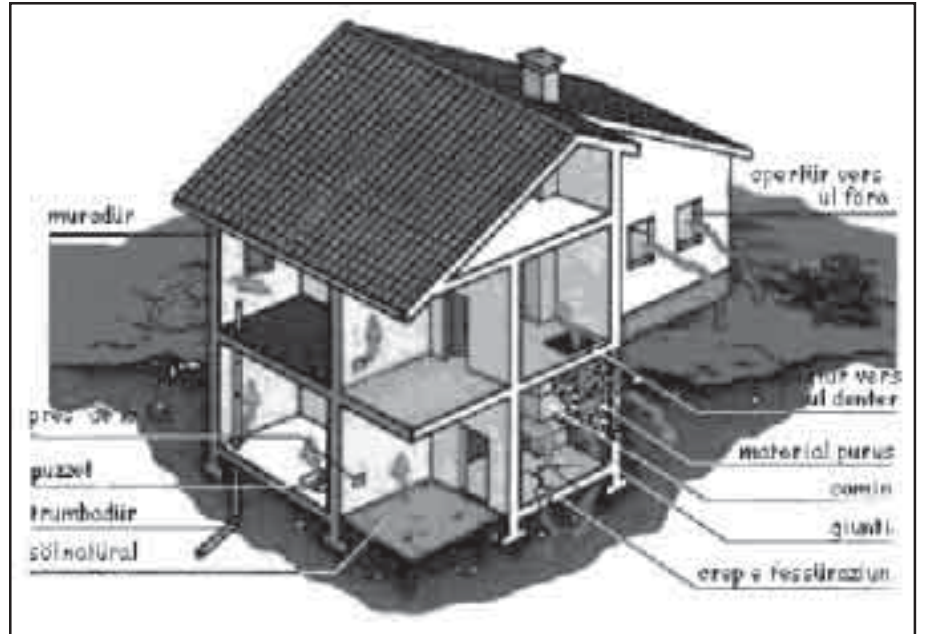
Radon: la magagna riva de sota tera e l'Insübria l'è a ris'ciu.

Silvia Belinzuna

L'è un pericul che se ved minga è l'è sutastimaa, ma el radon l'è un gas radiatuf che l'fà tanci dagn. La buna növa l'è che per defendes l'è minga necessari fà grand bunifich ambientai. Se pö pruvedègh anca senza tanci spés.

El Radon l'è un gas radiatuf che l'gh'ha minga culur e gnà udur; propi perchè s'el ved minga el se cugnuss poch, però l'è depertüt e l'è fess periculuss. Insema al füm de sigareta e a l'amiant l'è vüna di causi püssee impurtant de tumur al pulmun. L'è respunsabil de squas el 15% di cas di tumur al pulmun e del 2% di mort per tumur in Europa. L'è insci perché el se tröva e el cress in di ambient saraa sü, presempli in di cà induè che la gent la passa tanci ur, anca dumà per durmì.

L'efet negatuf del Radon el cress cunt el füm, un ligam periculuss, cunfermaa anca di nöf stüdi süra i efet de l'espuziun al Radon, purtaa innanz di omen de scienza di nöf Paes de l'Europa e scrivüü in sü el "British Medical Journal". Chi ch'el pipa (it.: fuma) 15-24 sigaret al dì, el ris'cia 25 volt püssee de chi che pipa no, anca s'hin espost a la medema cuncentraziun de Radon.

Se dis la legg:

L'ünegh riferement nurmatif l'è una Racumandaziun de la Cumünidà Europea (Racumandaziun 90/143/EURATOM), che la dis che in di cà saria mei stà sota i 400 Bq/m³ de cuncentraziun de Radon e la cunseia de fà sü i cà nöf in manera de stà sota i 200 Bq/m³.

La nurmativa del stat talian la gh'è dumà

per i lucai induè che se laura e la dis che per laurà in di lucai sota tera l'è necessari che la cuncentraziun del Radon in de l'aria la resti püssee bassa de 500 Bq/m³ (Decret Legislatif n. 241 del 26/5/2000).

Un quaidün de violter el laura in d'un lucal sota tera? El voster datur de laurà el cugnuss el problema? L'ha faa i misüraziun ubligatori per legg?

Chi ciamà per infurmass:

- ➔ Per infürmass sura la situaziun del Radon in di nost cà e per i misüraziun di cuncentraziun se pö ciamà l'ARPA (Agenzia per la Pruteziun de l'Ambient) de la propia regiun. Che de sota metem un quai adress ch'el pö vess bun:
- ➔ ARPA Lombardia viale Restelli, 1 - Milan; tel. 02/696661 www.arpalombardia.it
- ➔ ARPA Piemonte Via della Rocca, 49 - Türin; tel. 011/8153222 www.arpa.piemonte.it
- ➔ ARPA Liguria Piazza della Vittoria, 15/C - Zena; tel. 010/57633204 www.arpal.org
- ➔ ARPA Veneto Piazzale Stazione, 1 - Padua; tel. 049/8239301 www.arpa.veneto.it
- ➔ ARPA Friuli Venezia Giulia Piazza Grande, 1 - Palmanova (UD); tel. 0432/922611-15 - www.arpa.fvg.it
- ➔ ARPA Emilia-Rumagna Via Po, 5 - Bulugna; tel. 051/6223800 www.arpa.emr.it
- ➔ ARPA Valle D'Aosta Località Grande Charrière, 44 - Saint-Christophe; tel. 0165/278511-20 - www.arpa.vda.it
- ➔ ARPA Bulzan Via Amba-Alagi, 5 - Bolzano; tel. 0471/417100 www.provincia.bz.it/agenzia-ambiente
- ➔ ARPA Trent Piazza Vittoria, 5 - Trento

Biodiversità rurale

il portale di Civiltà Contadina

www.biodiversita.info

L'è el sit de "Civiltà Contadina" Assuciaziun naziunala per la salvaguardia de la biudiversità. L'è visitabil a l'adress www.civiltàcontadina.it ma anca a l'olter adress www.biodiversita.info.

L'idea l'è chela de trà in pee un sit virtüal per i custodi di vari biudiversità, de per lur o in rosc de person, ch'el daghi l'ucasiun de cunfruntass e cundivid i propri nuziun anca sota furma de articui, sumeanz, cunsei sura i cultivaziun, ecc. El sit l'è traa in pee dumà cunt software libero Open Source e pugiaa sura servers che duperen el sistema operatuf Linux. Tücc pöden partecipà, anca chi che l'è minga soci de Civiltà Contadina. Un'idea fess impurtanta e desvilüpada in la manera giüsta che la va cunsideurada e sustegnüda!

La sequoia del Washington

L'è adree a murì el segund alber püssee vecc del mund. Sem adree a parlà de la sequoia del Washington, trentaquater meter de circonferensa per tremila e dücent agn d'età. L'è un alber simbul di merican, ch'el se truva in del Sequoia National Park, in California.

I espert disen che gh'è pü nient de fà, per dü resun: l'incendi che l'è s'ciuppaa in del 2003, e el temp catif, piöva, fioca e tempesta (it.: grandine) che l'è nà innanz per püssee de'n ann. La pianta, in regord del president di Stat Unii, el George Washington, l'era volt 85 meter, e al dì d'incö la passa gnanca i 40 meter. In del stess parch l'è invèci amò vif el famus general Sherman: la pianta che amò adess la resta la püssee granda dal mund l'è volta 86,35 meter e al trunch la gh'ha un diameter de 10 meter e la pesa 1400 tunelat. Ma quant la pö vess volta una pianta, la püssee granda del mund presempli? A chela quistiun chi l'ha respundüü el George Koch, de l'üniversità de la Northern Arizona.

El scienza el dis che 'na pianta al masim la pö rivà fina a 130 meter de tera. Pödan no i piant vess püssee volt amò, perchè l'acqua dai radis ghe la fa no a rivà fina ai föi, per la forza de gravità, insci la riess no a alimentà i celul. I studius han dii che hin quater in particular i fatur che fan cress 'na pianta: la circolasion de l'acqua, el spesur di föi, la fotosintesi e la cuncentraziun de l'anidride carbonica. Chi fatur chi incidan püssee se la pianta

l'è volta. Per studià el mecanism ch'el permet a l'acqua de nà in gir in di alber (xilema e floema), i scienziaa han vardaa i piant püssee gran del mund cumpagn de la sequoia del Washington e del general Sherman e di sequoi ciamaa "redwood", piant che vegnen de la California; püssee strenc di sequoi del Washington chi piant chi hin volt a stem (it.: circa) 90 meter e quela püssee volta la passa i 113 meter. Un'oltra pianta impurtanta la resta la péscia (it.: abete) Douglas, 80 meter, che la sa trua anca in Alaska. Ma a dagh un'ugiada ai speci che uramai gh'hin pü truem di araucari del Mesozoich (180 miliun de agn fa) volt fin a 60 meter, i licopodi gigant (30 meter), gli equiseti gigant (25 meter), i files (it.: felci) de 9 meter del Devonian tard (370 miliun di agn fa).

Gianluca Grossi e Fabiana Alba

I piant püssee volt del mund

- ✓ Sequoia (Sequoia sempervirens) 113 meter (USA)
- ✓ Eucalyptus (Eucalyptus regnans) 110 meter (Australia)
- ✓ Abete di Douglas (Abies amabilis) 80 meter (USA)
- ✓ Cedro indiano (Cedrus deodora) 75 meter (India)
- ✓ Larice (Larix occidentalis) 63 meter (USA)
- ✓ Olmo americano (Ulmus americana) 52 meter (USA)
- ✓ Abete bianco (Abies alba) 50 meter (Europa)
- ✓ Platano (Platanus orientalis) 48 meter (Europa)
- ✓ Faggio (Fagus selvetica) 45 meter (Europa)
- ✓ Ontano rosso (Alnus rubra) 40 meter (USA)
- ✓ Ippocastano indiano (Aesculus indica) 32 meter (India)
- ✓ Acero nero (Acer nigrum) 30 meter (USA)
- ✓ Salice (Salix fragilis) 25 meter (Europa)
- ✓ Baobab (Adansonia digitata) 18 meter (Africa orientale)
- ✓ Acero giapponese (Acer carpiniifolium) 15 meter (Giappone)
- ✓ Albero del cioccolato (Theobroma cacao) 12 meter (SudAmerica)
- ✓ Agrifoglio europeo (Ilex aquifolium) 10 meter (Europa)

CULABURA A LA "LA VUS"

La Vus l'è el giornal de la gent d'Insübria, e per la gent d'Insübria. La Vus la gh'ha besogn de la sua gent. Se anca ti te vöret dà vus a la nosta tera scrif insema de nün!

Per info:
vusinsubria@libero.it
339-6855147

LA VUS DE L'INSÜBRIA

"L'assuciaziun culturala La vus de l'insübria l'è furmada de studius, ricercadur e passiunaa, de temp impegnaa in de la descuerta e in de la prumuziun da la cultura de l'insübria, chel territori in duè che se dovren i variant luca de la lengua insübrica, ciamada anca lumbard ucidental".

Abunament

La "Vus", in del 2005, la taca a vess stampada regularment ogni tri mes. Per vegh el giornal a cà e perd minga gnanca 'n nümer versa in sül cunt curent postal n°

59989681

Intesataa a "La Vus de l'Insübria"
Per info: servizi abbonament "La Vus de l'Insübria": vusinsubria@libero.it ; 339-6855147

Curs de lengua

Per chi che vör cugnuss l'atività didatica de insegnament de la nosta lengua o el gh'ha intenziun de tirà in pee un curs de insübrich in del so paes, el gh'ha de metes in cuntat cun la nosta segreteria organizzativa.

Per infurmaziun püssee detaiaa :
duttur Paul Antugnel, 338-3336373

RECLAM IN SÜ "LA VUS"

El nost giornal el vif de abbonament e del laurà de un rosc de voluntari. Adess innanz anca ti te pödet fa vergot per fa vif "La Vus".

FICCIA UN SPAZI PÜBLICITARI

Se te seet interessaa ciama töt i cundiziun a la nosta segreteria:
vusinsubria@libero.it
334-3810532

Me i grand i capissi mia! La nosta lengua l'è inscì bela! Perchè sùten a parlà dumà talian?? Mah!

Cara gent, uramai l'hem dii tanci volt, ma hin mai assee per tagné a ment che, per fà vif la nosta lengua, gh'hem dumà de parlàla. In di agn hem vest che anca i maderlengua talian, se la vören sül seri, pöden imprend a parlà l'insübrich. Inlura, el diventa amò püssee impurtant, parlagh ai nost fiö per sùtà a fà vif la nosta lengua e un toch de la nosta storia.

Azienda agritüristega "La Selvaggia"

Cuntrada S.Maria, lugalità Sumana - Mandel (LC)
338-1740083 ; la_selvaggia@libero.it
Avert tüt l'ann - Piat rüstegh e tradiziunai

Nött e Di
Bèv Paccia e Divertiss

Avert tücc i dì di 7 ur de sira ai 2 ur de nocc
Piazza Insübria, Milan 02-45480040
www.nottedi.com antonella@nottedi.com

TERRAINSUBRE

Se te seet interessaa a liber e rivist che parlen de la storia celtega e lungubarda, a l'Insübria e a la Lombardia, al federalismu, a la bataia anti-mundialista e a la difesa di identità etnich e popular, passa scia in de nüm!

Tera Insübra - Sed de Vares
cuntrada del Frascun (via Frasconi) 4
(Zona Biüm) - 21100 Vares (VA)
Tel/Fax 0332/286542
posta letronega:
terra.insubre@galactica.it

Tera Insübra - Sed destacada de Marcal
cuntrada del Jacini (via Jacini) 134
20010 Marcal (MI)
Tel. 348.2418790 - 348.2418791
E-mail: terra.insubre@virgilio.it

www.terrainsubre.org

BRIANZE

www.brianze.it

Brianze l'è un periodich de cultura ch'el cunta sù cunt un linguaggio e un pünt de vedüda diferent, la varietà d'esperienz, de valor, de pruget e d'iniziatif che ch'han faa e fan la storia de la Brianza. El rutucalch, vegnüü al mund in de la primavera del 1998, la mandum inturna in 180 cumün, de Munscia fin'a Erba, del Seves a l'Ada. La redaziun l'è furmada de 'na vintena de personn d'estraziun culturala diferenta che lauren a gratis insema de nüm.

Brianze - cuntrada di mulin (via mulini) 4 -
Briusch / Briusco (MI) - telefon e fax
0362.95589 - e.mail: redazione@brianze.it

